

Georges Didi-Huberman

EZER FORMÁBAN EGY SEM*

„OTT JÖN A BOLOND ASSZONY”

Ott jön a bolond asszony, tánclépésekkel közeleg, homályos emlék dereng az agyában. A gyerekek kővel dobálják, mintha feketerigó volna. A bolond asszony botot ráz feléjük, mintha meg akarná kergetni őket, aztán fut tovább. Elvesztette az egyik cipőjét, észre sem veszi. A tarkóján hosszú póklábak tekergőznek: a haja. Az arca már nem hasonlít emberi arcra, és fel-felharsanó kacagása olyan, mint a hiénaröhögés. Mondatfoszlányok hagyják el ajkát, kevesen tudnák összefércleni őket, és megfejteni értelmüket. A ruhája rongyos, rángatózva lifeg sáros, ösztövére lába körül. Ide-oda sodorja sorsa, mint nyárfalevelet a szél, s tovatűnt fiataalkorát, ábrándjait, boldogságát csak sűrű ködön át látja, mely ráborul a lélek tudattalan tájainak fürgetegében széttroncsolódott értelemre. Elvesztette régi báját, szépségét; csám-pásán jár, és pálinkaszagú a lehelete. Az volna meglepő, ha az emberek boldogok volnának a földön.

A bolond asszony nem panaszkodik, büszkesége tiltja, a titkát magával viszi a sírba, nem árulja el azoknak, akik törődnek vele, de akiknek megtiltotta, hogy valaha is szóljanak hozzá. A gyerekek kővel dobálják, mintha feketerigó volna.¹ A férfiak fürkésző tekintetüket vetik rá.

LA BÊTE NOIRE

A hisztériát fürkésző férfitekintet valami *bête noire*-t látott a jelenségben; pontosan ezt a francia kifejezést használta Freud a hisztéria leírására 1888-ban.²

Röpke huszonkilenc évvel korábban Briquet megjelentette *A hisztéria klinikai és terápiás kezelése* című nagyszabású művét, melyet „az effajta páciensek” által keltett viszolygása inspirált. Így fogalmaz: „Lelkiismeretem megnyugtatása végett kötelességemnek éreztem, hogy az effajta pácienseknek teljes és osztatlan figyelmet szenteljek, bár a pozitív tudományos eszme iránti lelkesedésem a legkevésbé sem indokolja e vonzalmat. Mélységes ellenszenvet vált ki belőlem az olyan betegség, melyet minden közlemény a labilis, rendszertelen, groteszk, kiszámíthatatlan, minden törvényt és szabályszerűséget, valamint komoly elméleti magyarázatot nélkülöző jelenség klasszikus példajaként emleget. Viszolygásomat legyőzve munkához láttam.”³

* Georges Didi-Huberman: *Invention de l'hystérie*. Paris, 1983.

¹ Lautréamont: *Maldoror énekei*. Ford. Bognár Róbert. Budapest, 1981. 140–141.

² Sigmund Freud: „Hysteria” (1888) SE I.: 41.

³ Pierre Briquet: *Traité clinique et thérapeutique*. Paris, 1859.

Mivel a hisztéria mindenki számára *félelmet* jelentett, hosszú ideig az orvosok *bête noire*-ja volt: tünetre fordított apória.

Nyersen fogalmazva: a *nőiség* szimptomája. A mai napig ismerős. *Ustéra*: a vándorló, határsértő anyaméh. A „hysteria” szót először Hippokratész említi feljegyzéseiben, a 35. aforizmában, melyben ez áll: „A hisztériában szenvedő és a vajúdo nő fájdalmait a sorozatos tüsszentés csillapítja.”⁴ Azaz a tüsszentés a méhet eredeti helyére kényszeríti. Tehát a méh helyváltoztatásra képes. A női „szerv”, mint egy önálló *állat*, vándorol a nő testében.

A legkisebb rázkódása [*ébranlements*] is szörnyűség, a züllöttség, a fulladás, az ájulás borzalmaihoz, „a *halálhoz hasonlatos*”:

„Amikor asszonyt mondok, egy olyan törekeny, változékony és változó, állhatatlan és tökéletlen nemet értek ezalatt, hogy úgy tűnik nekem, amikor a Természet megalakította a nőt (tisztesség ne essék szólván) igencsak letért a jóakarattól azon úttól, mely szerint megalkotott és létrehozott mindeneiket. És habár már ezerszer és ezerszer végiggondoltam, mégsem juthatok más következtetésre, minthogy kieszelve az asszonyt, elsősorban a férfi társasági igényének kielégítésére gondolt, valamint az emberi faj fenntartására, nem pedig az asszonyi tökéletesség megvalósítására, minden egyes asszony esetében. Hiszen bizonyosan tudjuk, hogy maga Platón sem tudta, hova is sorolja őket, az eszes lények vagy a vadállatok közé. Mivel a Természet a testük egy titkos és belső helyére egy lelkes állatot, egy szervet helyezett, mely a férfiaknál nem található meg, és amely sós, savas, keserű, maró, gyötrelmes, kízóan csiklandozó kedélyeket szül; továbbá amelynek fájdalmas szúrásai és fickádozásai (mivel ez a szerv tiszta ideg és eleven érzékenység) megrázzák egész testüket, felkavarják érzéseiket, szenvedélyekre sarkalják őket, megzavarva minden eszméjüket: a nők homlokát a Természet ezért nem ötvözte dicsőséggel, látható amint megszállottként rohannak, sokkal szánalmasabban mind Bacchus követői a bakkhanáliák során, mivel ez a rettenetes állat a testük minden főbb részével kapcsolatban áll, ahogy ezt az anatómia is igazolja.

Lelkes élőlénynek (állatnak) nevezem, az akadémikusok és az a peripatetikusok tanai nyomán. Mivel az önálló mozgás annak a biztos jele, hogy ez egy lelkes dolog, ahogy Arisztotelész írja, és mivel minden önmagát mozgatót élőlénynek nevezünk, így Platón is joggal tartotta lelkes élőlénynek, mikor felismerte benne a fulladást, a kapkodást, a görcsbe rándulást, valamint az izgalom olyan sajátos és heves mozgásait,

A hisztéria démonikus alakja.
Paul Richer: *Études cliniques sur la grande hystérie*, 1881, Párizs, Delahaye-Decrosnier.

⁴ Idézi: Ilza Veith: *Hysteria: the History of a Disease*. Chicago, 1965. 10.

Tony Robert-Fleury: Pinel megrabadít egy bolond nőt a Salpêtrière-ben (részlet) 1876, Párizs, Bibliothèque Charcot.

melyek gyakran megfosztották a nőket minden más érzéstől és mozgástól, mintha mindez már az eszméletvesztés, ájulás, epilepszia, szélhűdés vagy a halál másfajta tünete lenne.⁵

ALANTAS DARAB

A hisztériát ezerszer elnevezték, leírták és átnevezték (még Janet – a hisztériát már nem anatómiai okokra visszavezető orvos – se tudott leszámolni az arisztotelészi koncepcióval).⁶ Íme, egy rövid részlet a fogalmi tárházából: Franciaországban: hisztéria, hiszterézis, hisztérikus roham, beteges túlfűtöttség, hisztérikus görcsök, idegfájdalmak, idegroham, neuraszténia, ideges asztma, szüzek és özvegyek mélabúja, hisztérikus fulladás, az anyaméh fulladása [*suffocation de matrice*] – az anyaméh fulladása [*suffocation de la mère*] elnevezés Jordantól származik – hisztérikus epilepszia, légzési nehézség, levertség, hisztériás neurózis, a méh sérülése okozta idegesség, a méh sérülése okozta

neurózis, méhgörcs, ovaralgia, méhgyulladás, encephalitis miatti görcsroham stb.⁷

De hát mit *jelent* a Hisztéria? Mire utalt az elcsépelet szó? *Némaságra volt ítélve*, még abban a században is, mikor alaptörvénynek számított, hogy a világ minden dolga megragadható szavakkal. Jól példázza ezt a Charcot korabeli Rougon illusztris figurája.

Rougon is kirohant a könyvek ellen. Különösen egy nemrégiben megjelent regény háborította fel; ez a mű a legpiszkosabb fantázia szülötte, az írója úgy tesz, mintha csak a pusztá igazság érdekelné, s közben egy hisztériás nő züllött életébe rántja magával az olvasót. Rougonnak nagyon tetszett ez a „hisztériás” szó, mert háromszor is elismételte. Mikor Clorinde az értelmét tudakolta, nagy szemérmesen megtagadta a magyarázatot. – Mindent el lehet mondani – folytatta a mondókáját –, csakhogy mindennek megvan a módja...⁸

⁵ François Rabelais: Book Three. *The Complete Works of François Rabelais*. Transl. Donald M. Frame. Berkeley, 1991. 356.

⁶ Pierre Janet: *Etat mental des hystériques. Les stigmates mentaux*. Paris, 1893. 300.

⁷ Hector Landouzy: *Traité complet de l'hystérie*. Paris, 1846. 14. – Id. még: Frédéric Dubois: *Histoire philosophique de l'hypocondrie et de l'hystérie*. Paris, 1837. 13–14.

⁸ Émile Zola: *A kegyelmes úr*. Ford. Antal László. Budapest, 1985. 120.

A *bête noire* egyszerre volt titok és túlzás. A női vágy mocskos trükkje, színjáték, egy alantas női darab. A Paracelsus által felfedezett hisztéria a *chorea lasciva*, a vitustánc, a züllöttség koreográfiája. A hisztéria szinte mindig a *bűnös* nőiség megtestesítője.

A KEZELHETETLEN

Hogyan kezelhető a hisztéria? Vissza kell csalogatni a vándorló méhet a helyére, vagyis az altestbe. Többek között Ambroise Paré is úgy tartotta, hogy a „méh természetes és különös sajátossága, hogy a bűz taszítja, az illat pedig vonzza.”⁹ Inned ered a gyógymód, hogy különféle bűdös anyagokat – bitument, ként, petróleumot, madártollat, ember- és bakkecskeszőrt, körmöt, állati szarvat, puskaport, rongyokat – égettek és füstöltek be az orron át a nő testébe. Így kényszerítették a méhet, hogy „leszálljon” (az altestbe taszították). Ugyanakkor a „hüvely fogóval történő szétnyitása után” a kellemes illatú anyagokat a vaginán keresztül egy speciális, füstölő eszköz segítségével juttatták be a női szervezetbe (a méhet az altestbe csábították). Hasznosnak bizonyult, ha közben még nagy zajt is csapnak, belekiabálnak a páciens fülébe (nehogy az ájulás trükkjével kijátszhassa őket), „a tarkó, a halánték, de legfőképpen az alantas testtájak szőrétét tépik, így a páciens egyrészt ébren marad, másrészt az alatt érzett fájdalom a fulladásos hisztéria fellépését megakadályozza és elvezeti”.¹⁰ Kifinomult technika – és ez csak egy példa a sok közül.

Mint mindenki a XIX. században, Briquet is a határokat tapogatta: serkentőszerekkel, gyulladáscsökkentőkkel, narkotikumokkal, elvezetőszerekkel stb. próbálkozott.¹¹ Még arzén adagolással is kísérletezett, melyet a hisztéria tökéletes gyógymódjának hitt.¹² Dubois tanulmányának „terápiás” fejezete azonban ezzel a bölcs mondásnak hangzó megjegyzéssel kezdődik: „*In therapeia maxime claudicamus.*”¹³ Valóban gyógyíthatatlan volt a hisztéria?

Egyszerű a magyarázat: a hisztériát csak úgy tudták megszüntetni, ha megszüntették, „kifüstölték” az okát. Briquet-nél is olvasható egy – ezúttal – valódi szállóige: „*Sublata causa, tollitur effectus.*”¹⁴ A morbid ok eltávolításának legjobb eszköze a *kúra*. A *panacea* igazi közvetítője, melynek célja nem pusztán a betegség teljes megszüntetése, hanem a teljes betegség megszüntetése.

Felmerül a kérdés: a farmakológiai és sebészi módszerek kudarca után a hisztéria gyógymódja miért pont a *szemügyre vétel* lett?

⁹ Ambroise Paré idézi: Pierre Morel – Claude Quétel: *Les Fous et leurs médecines de la Renaissance au XIXème siècle*. Paris, 1979. 42.

¹⁰ Uo., 43.

¹¹ Ld. Briquet 1859. i. m. 605-717.

¹² Uo., 706.

¹³ Dubois 1837. i. m. 455.

¹⁴ Briquet 1859. i. m. 632.

MALUM SINE MATERIA

Az volt a probléma, hogy a hisztéria igazi okát senki sem tudta feltárni. Sőt, magát a hisztériát sem tudta soha senki feltérképezni.

A leírások említést tesznek görcsökről, előtolakodó, túlfűtött érzelmekről, hirtelen kitörő női idegrohamról, akaratlan görcsös rángatózásról, finomabb kifejezéssel „rendelene” mozgásról. A magyarázatok között szerepelnek a testnedvek is: a hisztériát az „epével összefüggő melankolikus vérmérsékletnek” tulajdonították, illetve a méh – valami meghatározhatatlan – rendellenességének. A hisztériát különféle fajtákba sorolva osztályozták: volt „epés”, „sápkóros”, „vérbő”, „túlfűtött”, „ösztönös” és „bujá” hisztériás.¹⁵

De a XIX. századi kórbonctan legfőbb törekvése nem pusztán a betegség tünetek elkülönítésén alapuló konfigurációjának létrehozása volt, hanem elsősorban a konfiguráció rendszerbe redukálása: *az esszencia kivonata, a lényegi kór lokalizálása*. Nem a tünet, hanem egy szervi sérülés vált a betegség jelévé.

Így lett a betegség definíciója *székhelyének* függvénye. Ennek dacára „a hisztéria sajnos továbbra is a neurózisok, a *sine materia* bajok, vagy legalábbis a még felfedezésre váró „anyag” tárgykörébe tartozó kór maradt. A görcsös rángatózások, anorexia és egyéb hisztériás reakciók áldozatainak boncolása során semmi kézzelfoghatót nem mutattak ki, a más betegségnek betudható sérüléseket leszámítva, semmilyen szervi bajt nem találtak”.¹⁶ Még Charcot is bevallotta, hogy a hisztéria és a hisztériás jellegű epilepszia és vitustánc „a szfinxhez hasonlatos, mely mindenféle ízekre szedés ellenére az anatómia talánya”.¹⁷ Úgy tűnik, a hisztéria nem csak az anatómiai-klinikai módszer törvényrendszerének és a már említett „lokalizációk doktrínájának” áll ellen. Charcot arra is rámutat, hogy a hisztéria tévedések forrása, és így „veszélyt” jelent.¹⁸

Igen, tévedések forrása. Mert a hisztéria tulajdonképpen paradox csapás az orvostudományra. Nem egy *gócpontról*, hanem egy pályagörbéről, megsokszorozódott elhelyeződésekről van szó; a hisztéria hátterében nem egy „ok” áll, hanem szétszórt látszat-okok, melyek hatékonysága magának a paradoxonnak a hatékonysága: az eredet – mint mindig – az aktusban, az ellentmondás működésében van.

Az orvosi megismerő elme azonban nem mondott le sem az „okról”, sem a „gócról”. Nem hátrált meg a paradoxonnal szemben. Ennek a megszállottan kutató és tagadó mozgalomnak a rövid történeti bemutatására vállalkozom.

AZ OK PARADOXONJAI

Ha elismerjük, hogy az uterus nem egy önálló, vándorló állat, akkor máshol kell *bűnbakot* keresni. De hol? A hisztéria nem elmebaj? Ha így van, akkor *érzékszervi*

¹⁵ Bossier de Sauvages-t idézi: Veith 1965. i. m. 166–168.

¹⁶ Gilles de la Tourette: *Leçons de clinique thérapeutique sur les maladies du système nerveux*. Paris, 1898. 154–155.

¹⁷ Jean-Martin Charcot: *Oeuvres complètes J. M. Charcot*. I–IX. Paris, 1886–1894. III.: 15.

¹⁸ Jean-Martin Charcot – Albert Pitres: *Les centres moteurs corticaux*. Paris, 1895. 27.

vagy lelki zavar? Esetleg nedvpangás? Netán szenvedélybetegség? A szenvedély (a galénoszi humorálpatólogián alapuló felfogás szerint a hat nem természeti dolog egyike) a gondviselésnek köszönhető „érintkezési felület” test és lélek között.¹⁹ Lehetőséges, de valami még hiányzott. Az ingerlékenység fogalmának közbenjárása: „a szöveteknek az a tulajdonsága, hogy idegen testtel érintkezve mozgásba lendülnek”.²⁰ Következésképpen a hisztériás nőknek kezdetben hevüléseik vannak, amit a nemi szervek csípő érzése kísér. Gyakran szenvednek fehérfolyástól (cseppek, folyás), a menstruáció rendszertelenné válik, a méhnyakban égő fájdalom jelentkezik, az uterus kézzel történő megemlése következtében fulladás, toroktáji gombócérzés lép fel.²¹ Epés szervek!

Az okok egyre finomabb megkülönböztetése (közvetlen vagy végok, egyedi vagy járulékos, predisponáló vagy determináló, fizikai vagy pszichés, morális, képzelt vagy...) teljes zavart idézett elő.

Majd Briquet elismerte, hogy ez a kauzális katyvasz meglehetősen zavarba ejtő.²² Ennél több mondanivalója nem volt, mégis állította, hogy a szigorú értelemben nem genitális jellegű hisztériás hajlam csakis valami „sajátos érzékenységnek” – egész egyszerűen női érzékenységnek – tudható be.²³ A nőiség: kauzális katyvasz, *circulus vitiosus*.

Aztán jött Charcot. Az újrászervezett okokból „agents provocateurs” és „predisponáló tényezők” lettek, természetesen kiemelten fontos szerepet kapott köztük az öröklődés. De ez még mindig egy hatalmas kórtani katyvasz volt: „erkölcsi benyomás”, félelem”, „a csodás”, „túlzott vallásgyakorlás”, „járvány”, „utánzás”, „rosszul időzített hipnózis”, „traumatizmus”, „idegsokk”, „földrengés”, „villámlás”, „tífusz”, „tüdőgyulladás”, „skarlát”, „influenza”, „rheumatoid arthritis”, „cukorbetegség”, „maláriás cachexia”, – természetesen – „szifilisz”, „klorózis”, „túlterheltség”, „vérzés”, „önkielégítés”, „túlzott nemi élet”, valamint „önmeztartóztatás”, „mérgezés”, „dohányzás”, „kámfor”, bizonyos „szakmák”, bizonyos „fajok”, „zsidók” stb.²⁴

Ismét egy fantasztikus, kaotikus oksági katyvasz. A kauzalitás disszeminációja: *circulus vitiosus*. De vajon nem ugyanaz a kauzalitás ez, mint ami a hisztéria temporalitását jellemző sajátos stratégia volt?

¹⁹ Ld. Michel Foucault: *Histoire de la folie l'âge classique*. Paris, 1961. 243-250.; Jean Starobinski: *A History of Medicine*. Transl. Bernard C. Swift. New York, 1964.

²⁰ François-Joseph-Victor Broussais: *De l'irritation et de la folie, ouvrage dans lequel les rapports du physique et du moral sont établis sur les bases de la médecine physiologique*. I-II. Paris, 1828. I.: 3.

²¹ Uo., II: 348.

²² Ld. Briquet 1859. i. m. 164-165.

²³ Uo., 51.

²⁴ Georges Albert Gilles de la Tourette: *Traité clinique et thérapeutique de l'hystérie, d'après l'enseignement de la Salpêtrière*. I-III. Paris, 1891-1895. I.: 576., 37-127.; Georges Guinon: *Les agents provocateurs de l'hystérie*. Paris, 1889.; Albert Pitres: *Leçons cliniques sur l'hystérie et l'hypnotisme*. I-II. Paris, 1891. I.:13-46.

A HELY PARADOXONJAI

Bárcsak találtak volna valamit valahol. De nem. Mert a hisztériás egyszerre minden; egy klinikai paradoxon, aki komoly tünetektől szenved, ugyanakkor mindenféle szervi sérüléstől mentes. Méh- és petefészekfájdalma van, de a méhben és a petefészekben betegségnek jele sincs; idegesség, elmebaj gyötri, a koponyában viszont semmi kóros sincs.

A hisztéria székhelyének paradoxonja a hisztéria történetét mondja el. Ez pedig egy nagy vita története, mely amennyire bőszt volt, annyira hasztalan. Röviden szólva az *uterus feltérképezői* álltak szemben az *agy kutatóival* (a legfifikásabbak a női fej és a női nem közti cserekapcsolat teoretikusai, kik szerint e kapcsolat szabályozója, spontán „elosztója” az agy). A matuzsálemi kort megélt uterus-elméletekre igen küzdelmes pályafutás várt, úgy értem, a végsőig kitartottak. 1846-ban Landouzy a hisztériát ismét a „női reprodukív szervek betegségeként” definiálta. „Meggyőződésünk” – állítja határozottan – „hogy a hisztéria gyakori oka és mindenkori székhelye a női reprodukív rendszer.”²⁵

(„A női reprodukív rendszer zavara”? – vagy netán egy nagyszerű diszkurzív rendszer zavara, mely létrehozta a „nőiség” hisztériával felcserélhető sajátos képét?)

„Nem” – válaszol Briquet pár évvel később – „véleményem szerint a hisztéria agyi betegség, melynek fölismerhető jele az érzelmi, hangulati tünetekkel járó viselkedészavar”.²⁶ A Sydenham és Baglivi nézeteire visszavezethető második hagyomány jeles képviselője, Briquet szerint a hisztéria a *benyomások érzékelésében való zavar, hajlambetegség*: „a központi idegrendszer megfelelő területei felelősek az affektív benyomások fogadásáért, tehát a környezetből illetve a belső szervekből származó, örömet és fájdalmat keltő inger feldolgozása ugyanannyira fizikai mint pszichés jellegű... Nézetem szerint a hisztéria az agy ingerfelvevő részének károsodása következtében fellépő betegség”.²⁷

Voisin még meg is „vizsgált”, – az ő kifejezésével élve – „feltárt” néhány hisztériást; bár semmit nem látott a medenceüregben, a hisztéria székhelyét vélte felfedezni valami szürke anyagban²⁸ (ám ez nem akadályozta meg abban, hogy egyébként a lélek tiszta szellemiségét és halhatatlanságát hirdesse).²⁹

Nota bene, nem lehet elégszer ismételni: „A gyermekáldás örömeiben részesülő nő sokkal fogékonyabb a hisztériára, mint a férfi”.³⁰ A hisztéria még akkor is a nők előjoga maradt, miután az uterus mint szervi ok már kérdésessé vált. Briquet bravú-

²⁵ Landouzy 1846. i. m. 230., 211-213.; ld. még: Jean-Baptiste Loyer-Villermay: *Traité des maladies nerveuses en vapeurs et particulièrement de l'hystérie et de l'hypocondrie*. I-II. Paris, 1816.

²⁶ Briquet 1859. i. m. 3.

²⁷ Uo., 600-601.

²⁸ Ld. Félix Voisin: *Des causes morales et physiques des maladies mentales et de quelques autres affections nerveuses, telles que l'hystérie, la nymphomanie et le satyriasis*. Paris, 1826, 348-359.

²⁹ Uo., xiii.

³⁰ Briquet 1859. i. m. 600.

ros fordulattal egyszerre női és nemi jellegétől megfosztott betegségként állította be: érzékenykedő betegség lett.³¹

Pedig a hisztéria nem pusztán érzelmes jelenet. Az érzelmek testi szörnyűséggé, rejtélyes és heves térbeliséggé válnak. Az uterushoz és az agyhoz pedig azért folya-
modtak, mert ezek is az orvosi tudatlanságból táplálkozó hagymázás fantáziák közé tartoztak. Ha az ok megragadhatatlan, akkor annak az uterus vagy a fej hátsó részében, valami központi helyen lévő homály az oka. Pedig a hisztéria a mélység drámája és bravúrja; zezugos kanyarulatait a fejben (az arc vonásai mögött rejtőző szürke-állomány tekervényeiben) valamint a nemiség mélységeiben kutatták, ami nem más, mint az arc visszája, tehát kapcsolódnak.

A hisztéria azonban makacsul ellenállt a székhely fogalmának és megghiúsított minden rögeszmés elképzelést (lokális örületet). Extrém láthatósága titkot rejtett magában, láthatatlanságot és változékonyságot, a teljesen kezelhetetlen megnyilvánulások szabadságát: a megmagyarázhatatlan kiszámíthatatlanságot. A hisztéria velejárója a paradox gondolkodás, időnként a test szerves porózusságát, máskor a kedély és a hangulat dinamikáját ígéri, aztán a homályos eredetű „idegességnek” enged szabad folyást. A gyógyítás folyamatában résztvevő orvos pedig egyre homályosabban lát.

A LÁTVÁNYOS EVIDENCIA PARADOXONA

Következésképp „a hisztéria nozológiai besorolása lehetetlen, mivel e neurózis szervi sérüléseiről nincs tudomásunk és állandó körjelző tünetei sincsenek”.³² A hisztéria egyetlen elfogadható definíciója „a neurózis kiszámíthatatlan megnyilvánulásainak leírása”.³³ Az evidencia ismeretlen pályára kerül, melynek evidenciája a tünet. A tünet a sérülés ismeretlenségébe tér vissza. A hisztériát vizsgáló orvostudomány *saját evidenciáján kénytelen nyugodni [s'arrêter]*. A nyugalom állapota pedig nem hely, hanem mozdulatlanság, felfüggesztés, a vágy dialektikája, amit látszólag maga a hisztéria kelt. Ez a fennakadás [*arrêt*] az orvos végtelenségig késleltetett, olthatatlan vágya, hogy mélyebbre hatoljon.

Amennyiben e felfüggesztődés logikus időt fejez ki, akkor azt az ismétlődő *without*³⁴ jellemzi. Hisztériás ataxia, ahogy a XIX. században nevezték (*ataxia*: járásnehézség, a mozgás koordinációjának zavara); amikor minden paradoxon látványos módon egyetlen gesztusban, kiáltásban, tünetben, nevetésben, tekintetben robban ki. Az evidencia visszatért [*retour d'évidence*], akár egy utórobbanás [*retour de flammes*]. A paradoxonok robbanása, mindenféle paradoxoné: a hisztériás tulajdonképpen (mindig a végletekig) forró és hűvös, nedves és száraz, vonaglik és mozdulatlan, bágyadt és étellel teli, elcsigázott és vidám, könnyed és nehézkes, lomha és vibráló, izgatott és besavanyodott stb. A hisztériás test szembeszegül Cuvier-vel, és

³¹ Uo., vii.

³² Pitres 1891. i. m. I.: 2.

³³ Uo., I.: 11.

³⁴ [Az eredeti szövegben is angolul - A ford. megjegyzése]

A hisztérikus nagyroham kezdete: a sikoly. Forrás: Régnard: *Iconographie de la Salpêtrière*, 1878.

dacol a testrészek funkcióinak való alávetettségével. „A hisztériás mintha mindig a szabályon kívül létezne: szervei időnként túlzott működésről tesznek tanúbizonyságot, máskor viszont pont az ellenkezőjét bizonyítják és annyira lelassulnak, mintha már nem is lennének.”³⁵ A hisztériás test végül is egy folyton lebénító temporalitásban létezik, mely megszakításokból, „terjedésből”, hatásokból és változásokból áll; évekig ellenáll mindenféle kúrának, majd egyszer csak – senki sem tudja miért – magától meggyógyul.³⁶

A hisztériás test még arra is képes, hogy egyszerre nyújtsa minden betegség látványát. Miközben ez nem hatja meg. Sérülés még mindig sehol. Ez a látványos evidencia paradoxona: a hisztéria az összes tünetet produkálja, rendkívül bőkezűen bánik a tünetekkel – de ezek a tünetek *a semmiből* származnak (nincs szervi alapjuk).

GYANÚ: A TÜNET MINT HAZUGSÁG

A hisztéria ilyenformán egy megfajthetetlen, titkos erő, mely több száz éves állhatatos vizsgálat után még mindig feltáratlan. Amennyiben nem csak burleszk, vagy felszínes jelenség, akkor mi? A hisztériás tünet *hazugság* [*mensonge*]? (*mensonge*: a francia szó egészen a XVII. századig nőnemű volt, majd az etimológusok szerint a hímnemű *le songe*, álom jelentésű szó hatására változott meg).

Hazugság! Az még elképzelhető, hogy a valóságérzetét elvesztő őrült képtelen a világ illetve saját lényegének törvényszerűségeit megragadni, de hogy van az, hogy a nő a *saját testét bírja hazugságra*? Hogy maradhat őszinte az orvoslás, ha maga a test hazudik? Mindenki hazudik, de a test általában csalfa és „elárulja” az igazat: rá van írva az orrunkra, ott van az arc pírjában. Hogy árulkodhat a test hazugságról és akarattól független tüneteiről? Hogy lehet a láz hazugság?

³⁵ Desiré Magloire Bourneville – Paul Régnard: *Iconographie photographique de la Salpêtrière*. I-III. Paris, 1877-1880. III.: 3.

³⁶ Ld. Briquet 1859. i. m. 490-604.; Paul Richer: Observation de contracture hystérique guérie subitement après une durée deux années. *Nouvelle Iconographie de la Salpêtrière*. Publiée sous la direction Jean-Martin Charcot. II. Paris, 1889. 208-213.

Újra a látványos evidencia paradoxonával, annak legkritikusabb pontjával szembesülünk: a tüneti láthatóság (a tünet „jelenléte”) csak reprezentáció, maszk, vagy *fictum*, az „igazi” szervi tünet képmutatása. A tünet megjelenik, de csak pszeudo-szélütés, pszeudo-hipertrófia stb. formában. A hisztériást „stigma”, pl. üszkösödés sújtja, és semmi sem menti meg a haláltól. Erre Charcot így szól: Ne dőlünk be! Pszeudo-üszkösödés volt, a szervi baj „képmása, amit meg kell tanulnunk leleplezni”.³⁷ Valószínűleg a halála is csak képmás, az „igazi” halál szakasztott mása volt.

„ATTÓL EZ MÉG LÉTEZIK”

Egy közismert anekdota szerint egy fiatalember a pontosság elveit szem előtt tartva kifogásolta a hisztériát kísérő féloldali érzéketlenség és a féloldali látótérkiesés együttes előfordulását. „Jó az elgondolás, *de attól ez még létezik*” – replikázott a mester. Később Freud Charcot *Leçons du Mardi*-jének fordításában az anekdotához a következő megjegyzést fűzte: „Bárcsak tudnánk, *mi létezik!*”³⁸

Örök probléma maradt ez Freud számára (az „ez” [ca] vagy „az” létezése): ez a hisztériát érintő döntő kérdés, hiszen az evidencia paradoxona fogalmazódik meg benne. Freud szerint a hisztéria meghatározó jellemvonása, hogy „tudattalan lelki törekvések”³⁹ irányítják, a hisztéria tulajdonképpen a „katartikus újraélés” kifejeződése: fakticitás, a vágy paradoxonának megnyilvánulása, melyben a hisztériás *közszemlére teszi, sőt eljuttatja azt, amit képtelen valóra váltani*.

Charcot nem így fogalmazta meg a problémát. Leírásra törekedett, kockáztatva, hogy a betegség entitása homályba borul, sőt akár teljesen eltűnik; nem tett különbséget a látható és a valóra váltott között. Igazi klinikus volt. De sokat idézett megjegyzése csupán annyit jelent, hogy a hisztéria létezését kívánatosnak tartotta, mert nem tudta róla levenni a szemét.

A FORMA ELTÁVOLÍTÁSA ELLENÉRE MÉGIS CSAK

Ezért a hisztériással szembesülő Charcot számára célszerű volt a „Ki van – ott?”, és ehhez hasonló egzisztenciális kérdéseket kerülni. Mindenféle paradoxont és *fictat* tagadni kellett (melyek az agy hátsó részébe száműzve lapultak, mint fenyegető jóslat). Az egzakt tudományok szelleméhez hűen a „tények” posztulálását, „rögzítését” kellett szem előtt tartani.

³⁷ Jean-Martin Charcot: *Leçons du mardi à la Salpêtrière. Policlinique 1887-1888*. Notes de cours de MM. Blin, Charcot et H. Colin. Paris, 1888. 522.

³⁸ Sigmund Freud: Preface and Footnotes to the Translation of Charcot's Tuesday Lectures (1892-1894). SE I.: 139. – Id. még: Sigmund Freud: Case of Hysteria (1901-1905). SE VII.: 115. valamint: An Autobiographical Study (1925). SE XX.: 13.

³⁹ Sigmund Freud: A Note on the Unconscious in Psycho-analysis (1912). SE XII.: 262. Kiemelés tőlem.

„Ez nem holmi regénybe illő dolog: a *hisztériának törvényszerűségei vannak.*” És a hisztéria ezeknek engedelmessé válik! Biztosítom önöket, hogy egy „mechanizmus szabályszerűségével” állunk szemben.⁴⁰

Meglepő módon Charcot majdnem betartotta a szavát: a hisztériának formát adott, *tablót* csinált belőle. Döntő fontosságú lépésre szánta rá magát. A hisztéria és az epilepszia közti diagnosztikai különbségekre mutatott rá, amit Landouzy is megkísérelt már korábban.⁴¹ Különbséget tett az epilepsziás „görcs” és a hisztériás „roham” között. Összehasonlította a tünetek komolyságát. Megállapította, hogy az epilepszia „valódibb” (mert „súlyosabb”) mint a hisztéria. Még egy figuratív példát is hozott: *a hisztéria az epilepszia imitációja*, ahogy annak nap mint nap szemtanúja volt Salpêtrière-i munkássága idején.

Majd, mint minden hírneves orvos, saját nozológiai fogalmat alkotott: a *histeroepilepszia*, vagy *hysteria major* fogalmát. Elkülönítette az „összetett krízis” és az „egyedi krízis”,⁴² a különböző tünetcsoportok ismérveit. Charcot célja a valódi, nem hazug hisztéria, a major hysteria fogalmának tisztázása volt.

A fogalmi tisztázást a gyakran komplikációkba ütköző diagnózis követelte meg (pl.: „Összességében tehát a varrógépnél ütés okozta ülőidegzsabáról van szó, mely az egész testre kiterjed, és hisztériás komplikációk lépnek fel”),⁴³ ez pedig a nozológiai fogalmak dialektikájának szempontjából elméleti kompromisszumot követelt. Charcot egyrészt a „kórfajták állandóságának doktrínáját”⁴⁴ vallotta, ugyanakkor felismerte a „komplex nozológiai jelenség” létét, mely „nem a kevert formák megnyilvánulása, nem egy elegy vagy egyesülés labilis, változó produktuma, sokkal inkább egy társulás vagy melléhelyeződés eredménye, melyben minden összetevő megőrzi autonómiáját”.⁴⁵ A hisztéria elkülönítése rendkívül fontos volt, hiszen az hajlamos volt megfertőzni (nem csak imitálni) a többi nozológiai egységet. Tehát a hisztéria „epilepsziás komplikációt” okoz, de Charcot fontosnak tartja, hogy a kettőt ne „keverjük össze”.⁴⁶

A hisztéria elkülönítése elméleti, azaz a patológiai-anatómiai és az élettani vonatkozások elkülönítését is jelentette. A hisztéria „*sine materia*” tényének ellenére Charcot életre hívta a hisztériás lézió fogalmát: ez az agykéreg sérülése, egy „dinamikus károsodás”, mely – állítása szerint – fiziológiai és nem anatómiai probléma, „változékony, és bármikor megszűnhet”.⁴⁷

⁴⁰ *Oeuvres complètes J. M. Charcot* 1886/1894. i. m. IX.: 277., III.: 15.

⁴¹ Ld. Landouzy 1846. i. m. 236–238.

⁴² Ld. Charcot 1888. i. m. 121–122. Ld. még: Sigmund Freud: Charcot's *Tuesday Lectures*. SE I.: 141.

⁴³ Charcot: *Clinique des maladies du système nerveux*. I–II. Paris, 1892–1893. I.: 177. Kiemelés tőlem.

⁴⁴ Charcot 1888. i. m. 178–179.

⁴⁵ Jean-Martin Charcot: *Leçons du mardi à la Salpêtrière. Policlinique 1888–1889*. Notes de cours de MM. Blin, Charcot et H. Colin. Paris, 1889. 151.

⁴⁶ Uo., 252.

⁴⁷ Charcot 1892–1893. i. m. I.: 362. Lásd még: Charcot 1888. i. m. 113.

Akkor pusztán egy nyom hatása volt? Nem hinném. A hisztéria effajta elméletének esztelenségét világosan jelzi a magyarázatot végig átható makacs ragaszkodás az *anatómiai-klinikai eszményhez*. Mintha mégiscsak a hisztéria „anyagát” feltételező kompromisszumról lenne szó. „Fontos belátnunk, hogy a hisztéria sajátos törvényszerűségei és determinizmusa párhuzamot mutat az ideges panaszokkal járó organikus sérüléssel. A sérülés anatómiai hátterének kimutatása még mindig sikertelen, de tagadhatatlan jeleit láthatja a gondos megfigyelő...”⁴⁸ Ezzel Charcot a neurológiai magyarázatoknak nyit teret, és a modern pszichofiziológia alapjait teremti meg.⁴⁹ Véleményem szerint a *hisztéria* Charcot-féle *tisztázása* azt jelenti, hogy korábbi nézetekre támaszkodva, bevett eljárásmodokat alkalmazva előrevetít egy fogalmat. Ez pedig a „tisza, fogalmi megértésnek” épp az ellenkezője. Kitalálás.

KÖRVONALAZÓDÁS

Nem lenne teljes a kép egy bizonyos fiatal, szomorú diák életútjának körvonalazása nélkül. Nőtlen, idegen, erényes és nagyon szegény volt. 1885. október 13-tól 1886. február 28-ig, 19 hétig tartózkodott Párizsban, és idejének nagy részét a Louvre-ban (a *milói Vénusszal* és *Mona Lisával*), a színházban (Sarah Bernhardt) és a Salpêtriére-ben (hisztériás nőkkel) töltötte. Sokat álmodozott Párizsról.

Ottléte idején nem tudott szabadulni a gondolattól, hogy bolond. Állandó bűntudat gyötörte: lusta, lemondó és tehetetlen embernek látta magát. Folyton migrén kínozza. Mindig valami „botlást”⁵⁰ követett el. Egy nap rádöbbsent, hogy depressziós lett Párizsban⁵¹ (akkoriban a depressziót gyógyíthatatlan degenerációs jelenségnek tartották).

Párizsba „Charcot nagy neve” vonzotta.⁵² Bécsben befejezte a különböző agyterületeket kutató munkáját, ezt akarta megmutatni a „mesternek” (ahogy ő nevezte). Gyermekagyak boncolását is tervezte. A Salpêtriére-ben azonban az őrült nők álltak a reflektorfényben.

Terveitől eltérően az agysorvadásban és részleges epilepsziában elhunyt Joséphine Delet holttestének vizsgálatát bízták rá. Az asszonyról nem sokkal halála előtt készített fényképet Régnard az *Iconographie photographique* albumába.⁵³ Freud tehát

⁴⁸ Jean-Martin Charcot: Préface. in: Alexandre Athanassio: *Les troubles trophiques dans l'hystérie*. Paris, 1890. 3. Kiemelés tőlem.

⁴⁹ Ld. Paul Sollier: *Genèse et nature de l'hystérie. Recherches cliniques et expérimentales de psychophysiologie*. I-II. Paris, 1897.; Georges Haberberg: *De Charcot à Babinski. Etude du rôle de l'hystérie dans la naissance de la neurologie moderne*. Thésis de doctorat en médecine, Faculté de de Créteil, 1979.

⁵⁰ Ld. Sigmund Freud: *Letters of Sigmund Freud*. Ed. by Ernst L. Freud. Transl. Tania and James Stern. New York, 1960. 171–173., 179., 82–84., 202–203., 210.

⁵¹ Uo., 200.

⁵² Sigmund Freud: Report on My Studies in Paris and Berlin (1886). SE I.: 5.

⁵³ Bourneville-Régnard 1877–1880. i. m. II.: 22–27. és III. t.

Jean-Martin Charcot fotográfiája,
Freudnak ajánlva, 1886.

jen el. Folyton gyanakodott, még az ágytakaró vegyi elemzését is elvégeztette, hogy meggyőződjön róla, nem tartalmaz arzént – mert sárga volt.⁵⁸ Kokainfüggőségben, depressziósan tért vissza Bécsbe.

Majd Charcot előadásait fordította, immáron hűtlenül (megváltoztatott benne címeket, és megjegyzésekkel egészítette ki).⁵⁹ Kritizálni kezdte Charcot nézeteit,⁶⁰ végül írt neki egy szép nekrológot.⁶¹

Később újra feltárta az űrt, amit Charcot oly sokáig próbált betölteni. Charcot a hisztériát mindenáron a neuropatológia fennhatósága alá akarta helyezni. Mivel Freud figyelmesen hallgatott, a hisztéria ismét fecsegni kezdett megzavarva a neuropatológia episztemikus alapjait.⁶² De ahhoz, hogy Freud hallgatni tudjon és feltalálja

boncolt. Látogatta a keddi előadásokat, ahol obszcenitások, kicsavarodott testek, hisztérikus sikolyok és egyéb szörnyűségek szemtanúja volt.

„Charcot a legnagyobb orvosok egyike, e zseniálisan józan elme egyszerűen halomra dönti elgondolásaimat, és megváltoztatja szándékaimat”⁵⁴ – írta róla Freud. Képzletben Charcot homlokon csókolta.⁵⁵ De csak egy dedikált fényképet kapott tőle. Charcot házába háromszor kapott meghívást, és – mint említi: „egy kis kokainnal nyelvoldó gyanánt”⁵⁶ – boldogan és szomorúan ment a Boulevard Saint-Germain-en található ház előkelő társaságába. Megkérte menyasszonyát, hogy hímezzen két-három „fogadalmi táblát” Charcot tiszteletére.⁵⁷ Fiát Charcot után Jean-Martinnak nevezte el.

Mégsem volt felhőtlen a kapcsolat. Freud bizonytalan volt, nem tudta eldönteni, hogy maradjon Párizsban vagy menjen el.

⁵⁴ Freud 1960. i. m. 185.

⁵⁵ Uo., 193.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Ld. Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága*. Ford. Félix Pál. Budapest, 1983, 75–76.

⁵⁸ Uo., 201.

⁵⁹ Ld. Sigmund Freud: Preface to the Translation of Charcot's Lectures on the Diseases of the Nervous System (1886). I:21.; Sigmund Freud: Charcot's *Tuesday Lectures* (1892–1894). SE I.: 141.

⁶⁰ Ld. Sigmund Freud: Sketches for the Preliminary Communication (1893). I.: 151.

⁶¹ Ld. Sigmund Freud: Charcot (1893). SE III.: 11–24.

⁶² Ld. Jacques Nassif: Freud et la science. *Cahiers pour l'analyse*, 9. 1968. 161.; Jacques Nassif: *Freud*

a pszichoanalízist, jelen kellett lennie a hisztéria salpêtrière-i színterén. A látvány és a fájdalom elkerülhetetlen volt; először *szemügre kellett venni*.

NŐI VONÁSOK

Mit kellett szemügre venni? Ez itt a kérdés. A női testeket, mindenféle pozitúrában.

Persze a „férfihisztéria sem olyan ritka, mint gondolnánk”.⁶³ Charcot „klinikája” dugig volt hisztériás férfiakkal, ahogy azt egy Pin nevű férfi elhíresült esete is bizonyítja. A férfihisztéria „felfedezése”⁶⁴ volt Charcot „hősies tette”.

Hozzátartozik az igazsághoz, hogy az *Iconographie photographique de la Salpêtrière* albumában 1875 és 1880 között egyetlen férfiportré sem szerepel. A Salpêtrière-be férfibeteg nem tette be a lábát egészen 1881. június 21-ig, „az ambuláns rendelés megnyitásáig”.⁶⁵ Hisztériás férfivonásokat megörökítő fényképeket pedig még egészen 1888-ig nem lehetett látni.⁶⁶

A nemek közti különbségtétel taktikája működik. Azzal, hogy a hisztériát „vérmérséklet”-függő problémává léptették elő, semmi nem változott, sőt: a hisztéria jellegzetesen „női temperamentumra valló neurózis lett”, mely az 1889-es lexikonok leírása szerint⁶⁷ az elnőiesedett ember szexualitásának tévelygéiseibe enged bepillantást. A felfedezett, mi több, intézményesített hisztériás női test továbbélt, sőt újra feltalálta önmagát a XIX. században; az elmeegógyintézet például a bordélyház medikalizált fordítottjának lett a megfelelője (a prostituálttól csak egy lépés választja el a hisztériást, aki belép a Salpêtrière-be és az utcán végzi). Röviden szólva: a szexualitás általános érvényű fogalmát létrehozó korszak⁶⁸ a hisztériát még mindig *női sajátosságnak* tartotta.

Le kell szögeznünk tehát, hogy az *Iconographie photographique de la Salpêtrière* képein elsősorban vonások, női vonások rajzolódnak ki.

- *L'inconscient*. Sur les commencements de la psychanalyse. Paris, 1977. 78.; Julian A. Miller: Some aspects of Charcot's influence on Freud. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 17. 1969. 608-623.; Léon Chertok - Raymond de Saussure: *Naissance du psychanalyste. De Mesmer à Freud*. Paris, 1973. 114-129.; Jean-Baptiste Pontalis: Entre Freud et Charcot: d'une scène à l'autre, in: *Entre le rêve et la douleur*. Paris, Gallimard, 1973, 15-17.

⁶³ *Oeuvres complètes J. M. Charcot 1886/1894*. i. m. III: 253.

⁶⁴ Maurice Debove: Eloge de J.-M. Charcot. *Bulletin médical*, 39. 1900. no. 103. 1390.

⁶⁵ Ld. *Oeuvres complètes J. M. Charcot 1886/1894*. i. m. I.: 3. (Bourneville megjegyzése).

⁶⁶ Ld. Gilles de la Tourette: L'attitude et la marche dans l'hémiplégie hystérique. *Nouvelle Iconographie de la Salpêtrière*. Publiée sous la direction Jean-Martin Charcot. II. Paris, 1899. pls. I., II.

⁶⁷ *Dictionnaire encyclopedique des sciences medicales*. 4ème série, Vol. XV. Paris, 1899. 331. - ld. még: Briquet 1859. i. m. vii.

⁶⁸ Ld. Michel Foucault: *The History of Sexuality*. Transl. Robert Hurley. I. New York, 1978. 4., 104., 105., 52-54. [Magyarul: Michel Foucault: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Ford. Ádám Péter. Budapest, Atlantisz, 1999]; Gérard Wajeman: Psyché de la femme: note sur l'hystérique au XIXème siècle. *Romantisme*, 6. 1976. no. 13. 57-66.

Egyébként a „sztár” jelentésű francia *vedette* szó nőnemű. Diderot így fogalmaz: „Amikor az ember nőkről ír, tollát mártsa szivárványba, és a sorokra pillangók porát szórja”.⁶⁹ Bourneville vajon mibe mártotta tollát? És Régnard a filmjét?

És legfőképpen, hogy került a gombostű a pillangószárnyak közé?

Vástyán Rita fordítása

---

⁶⁹ Denis Diderot: *Sur les femmes* (1772). in: *Oeuvres complètes*. Paris, 1951. 956.